
Matilde Salvador. Ruta literària i musical pel centre de Castelló de la Plana més recital

Jaume Garcia Llorens
Universitat Jaume I

Aina Monferrer-Palmer
Universitat de València

1. INTRODUCCIÓ

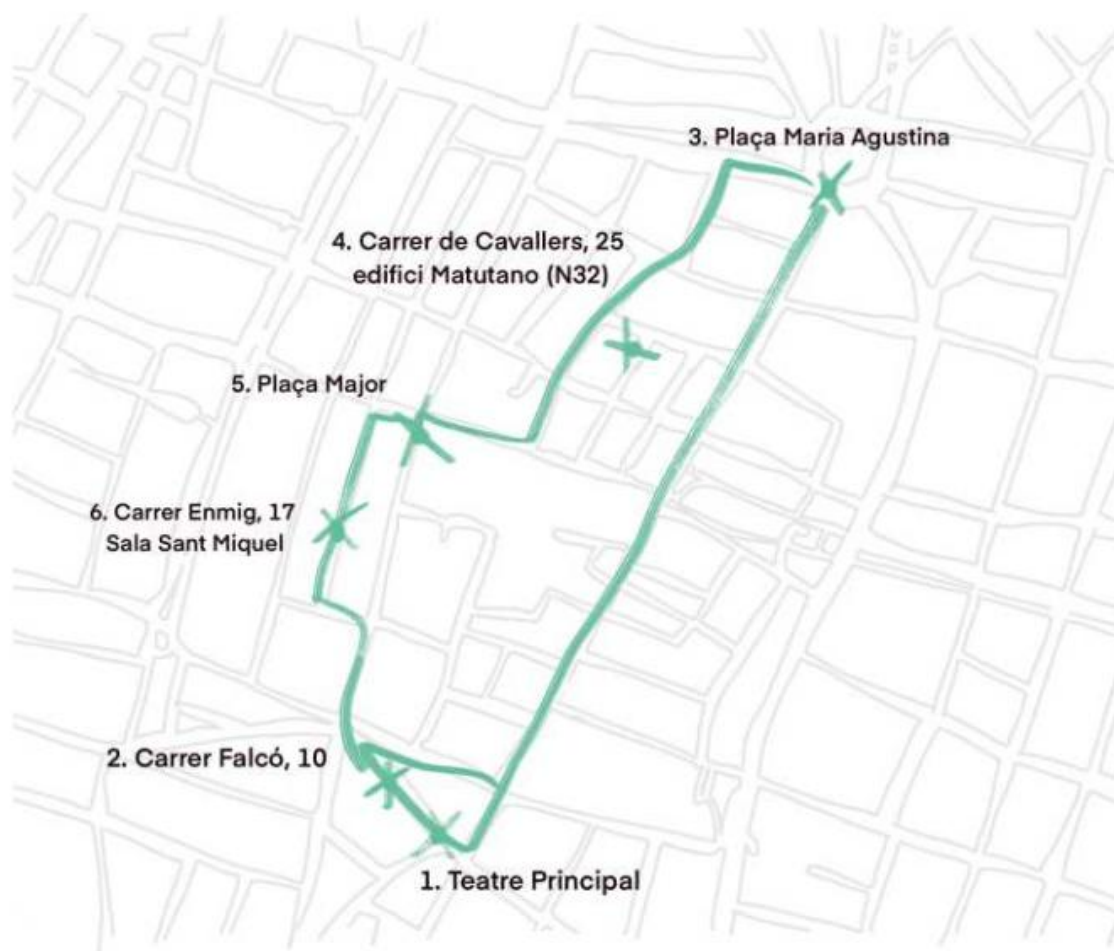
El divendres 13 de maig, en el marc de la Nit de l'Art de Castelló 2022, es van celebrar dos actes encadenats i dedicats a Matilde Salvador (1918-2007), la compositora valenciana més important de tots els temps i una de les més reconegudes internacionalment en el seu camp. El primer, una ruta literària i musical sobre la vida i l'obra de l'autora, que va començar a les 18.30 h davant del Teatre Principal i va acabar a la porta de l'antiga església de Sant Miquel, al carrer Enmig. Tant les parades de la ruta com els textos triats en el recital posterior, que va tindre lloc a les 20 h al rebedor del Conservatori Professional de Música Mestre Tàrrega, van estar escollits ressaltant el valor de la compositora com a etnòloga i la seua relació amb la ciutat.

També hi estigueren presents, tant en la ruta com en el concert, tonades i textos populars que referenciem en les notes a peu de pàgina. En l'annex, es pot consultar el programa del concert així com la informació sobre aquesta ruta literària que el 2024 passarà a formar part del conjunt d'itineraris del Museu de la Ciutat de Castelló de la Plana (MUCC) i que es troben recollits en el seu web: <https://mucc.castello.es>

Nascuda a Castelló de la Plana el 1918, Matilde Salvador va desenvolupar la seua tasca professional a València, ciutat on va morir l'any 2007.

Igual que la seua germana Josefina, s'inicià en la música per influència familiar, amb un pare violinista i una tia que seria la seua professora de piano. També va guardar un espai per a la pintura, encara que les seues grans passions van ser la música i la poesia.

2. LES PARADES

Imatge 1. Itinerari de la ruta literària i musical de Matilde Salvador pel centre de Castelló de la Plana, amb una distància total d'1,8 km i 23 minuts de temps estimat de desplaçament.

2.1 Parada 1. Teatre Principal¹

La ruta comença en un lloc emblemàtic per a la nostra compositora. De construcció recent (1894) i en sintonia amb el gust de la burgesia local, el Teatre Principal constitueix un dels centres de cultura més importants de la ciutat. Ací, i segons recull Solbes (2007, p. 20-24), Matilde Salvador va veure la seua primera òpera l'any 1924, assegurada entre la seua iaia i sa tia. És ací on, després de superar la censura franquista, el 30 de març de 1943 s'estrenà com a òpera *La filla del Rei Barbut*. I és en aquest edifici on el 1980 es va representar per primera vegada aquell comboi cultural que, partint dels textos de Pascual i Tirado i dels records d'infantesa, va brollar la idea primigènia de Matilde de musicar unes nades i la possibilitat d'incloure-les dins d'una obra teatral per a ser representada anualment i que hui coneixem com *El Betlem de la Pigà*.

2.2 Parada 2. Carrer Falcó número 10²

Matilde Salvador va nàixer el 23 de març de 1918 al número 10 del carrer Falcó, ben a prop del Teatre Principal. Tot i això, va viure sempre a ca l'àvia en companyia de sa tia Joaquina, al carrer Enmig. El seu avi matern era Agustí Segarra, metge company del doctor Clarà, un metge de renom a Castelló per les seues actuacions en les epidèmies de còlera (1885-1886) i l'epidèmia de grip de 1918. Matilde recordava el semblant del seu

1. Música i textos de la parada 1: "El rossinyol i la rosa", "Vinatea" i "La filla del rei Barbut" (consultables en el repositori UJI: <https://repositori.uji.es/xmlui/>).
2. Música de la parada 2: "Nadala dels mariners", versió antiga, versió Aina Palmer, Miquel Peris i Segarra (<http://repositori.uji.es/xmlui/handle/10234/90712>); "Matildeta", del grup Palmer, que és una reinterpretació de la "Nadala dels mariners": <https://www.youtube.com/watch?v=H4YgfSM-yRk>; "La llar", poema de Bernat Artola musicat per Matilde Salvador: <http://repositori.uji.es/xmlui/handle/10234/187747?locale-attribute=ca>

avi com el d'un home robust i ben plantat, que sovint quedava amb uns amics per a tocar el violoncel en trio. Aficionat a l'òpera, viatjava sovint fins a Barcelona per a veure'n al Liceu amb la seua filla Joaquina, que tocava el piano. Son pare, Josep Salvador Ferrer, era violinista. Com ella mateix reconeix, l'ambient de la seua criança va ser determinant per a la seua professió de compositora.

Va ser sa tia Joaquina qui va ensenyar a tocar un instrument a Matilde amb no arriba a set anys, en concret el piano. Joaquina havia sigut molt bona pianista, però havia deixat de tocar per causa del dol pel seu germà Pepito, i encara de manera més estricta després de la mort de son pare.

Matilde Salvador considera a Bernat Artola l'home més influent de la seua vida després del seu marit, i fou el poeta que musicà més intensament i afectiva. L'any 1937, Matilde Salvador concorre als Premis Musicals del País Valencià convocats pel Consell de Cultura de València amb *Tres cançons valencianes*, amb lletres del poemari *Terra* de Bernat Artola, un dels quals hem seleccionat també per a aquesta parada.

2.3 Parada 3. Maria Agustina³

L'espai no és una categoria fixa, sinó que s'interrelaciona amb la dimensió temporal. Per a Westphal, la connexió entre espai i literatura es proposa com una dialèctica (espai - literatura - espai) on la literatura atorga una dimensió imaginària als espais humans i els introdueix en una xarxa intertextual que ens permetrà aprehendre l'espai des de la varietat d'obres i autors posats en relació. Els espais humans, siguen o no siguen ciutats, són tributaris dels estrats que la funden: "le présent constitue le dernier estade du passé" (Westphal 2000: 25). Aquesta fusió de veus denota els permanents viatges espacials (d'anada i tornada) i

3. "La marxa de la ciutat", adaptació de la marxa de *Les filles del rei barbut*: <http://repositori.uji.es/xmlui/handle/10234/187775>

temporals (d'una època a una altra) que moldegen les identitats culturals i que, des de la literatura i altres disciplines, contribueix al flux dels imaginaris.

Com llegim en *Las calles de Castellón*, obra de 1930 de qui fou cronista de la ciutat, Gimeno Michavila, "Fué el Conde Pestagua, descendiente de ilustre familia castellanense, cuya casa solariega estaba sita en la actual Plaza de Agustina de Aragón (*la casa gran*) ocupada en el día por el Sindicato de Policía Rural" (1930: 64). I és en aquesta Casa Gran on, un dia de 1923, un reduït grup de gent interessada per la música, entre la qual es trobava el pare de Matilde Salvador, i amb la convicció que és un element important d'harmonia cultural i cohesió social, van decidir constituir i fundar la Societat Filharmònica de Castelló. Un edifici aquest on també trobarem el primigeni Conservatori de Castelló, fundat pel pare de Matilde Salvador, Abel Mus i Vicent Asencio el 1932 i on la primera alumna matriculada serà la mateixa Matilde i la segona, la seua germana i on acompanyarà quasi tots els solistes en les audicions o formarà part de trios.

Una plaça, la de Maria Agustina, amb una forta memòria cívica, ja siga per la seua titularitat onomàstica (l'heroïna de la Guerra del Francès o una esclava negra llibertada amb aquest nom), pels seus noms anteriors (Thomas Wilson, premi Nobel de la Pau en 1919 o Alcalde Forcada, impressor i president del Partit Republicà Radical), per ser inici o final de manifestacions reivindicatives, com les de l'1 de Maig, les del "No a la Guerra" de 2003 o l'epicentre, com el 15-M en 2011 o, fins i tot, l'origen de la campanya "Maria Agustina no roda aixina", una reivindicació castellanera de 2004 que lluitava per mantenir la circulació de la rotonda de Maria Agustina rodant al revés que totes les rotondes d'Europa perquè així ho marcava la tradició local.

L'orgull castellanenc és una altra de les característiques de la compositora i no va ser menys xovinista que altres castellaners. Un dels reconeixements que més il·lusió li va fer de tots els que va ser mereixedora va ser la Medalla d'Or de la Universitat Jaume I el 1998. Matilde Salvador

sabia com d'important és que Castelló tinga una universitat pròpia per a poder-se desenvolupar en cultura i en ciència sense ser subsidiària de València ni de Barcelona. En rebre la Medalla d'Or de l'UJI, com recull Rosa Solbes, va sentir que en ella quedaven reflectits els esforços d'intel·lectuals de castellanencs com Guinot, Huguet, Artola, Pasqual Tirado o Sánchez Gozalbo (Solbes, 2007, p. 91).

L'any 1945, l'Ajuntament de Castelló convocà un certamen amb motiu de les festes de la Magdalena per a la composició de la Marxa de la Ciutat. Matilde i el seu marit, Vicent Asencio, no se'n van assabentar fins la vespra del tancament de la convocatòria, passejant amb Bernat Artola. El mateix Artola els va animar perquè hi presentaren alguna cosa. En tornar a València, aquella mateixa nit, Matilde es va posar a escriure una marxa de la ciutat a partir dels motius de l'òpera *La filla del rei barbut*. Al dia següent, Vicent Asencio va compondre la instrumentació per a metalls i per a timbals de la marxa. Enviaren l'himne conjuntament amb el pseudònim *Tombatossals*. Uns dies més tard, el pare de Matilde va escoltar per la ràdio que havien guanyat i els ho va comunicar. Aquella marxa, que s'havia fet servir en actes de les festes de la Magdalena, es va convertir en l'himne de la ciutat per acord municipal l'any 1987.

2.4 Parada 4. Casa Matutano (carrer Cavallers, 25)⁴

Pierre Nora (2008) va encunyar el concepte lloc de memòria, que tenia com a meta respondre els interrogants sobre les memòries col·lectiva i nacional alhora que es preguntava sobre les relacions que aquestes mantenien amb la història com a disciplina. De ser definida en primera instància com el conjunt de llocs on s'ancora, condensa, cristallitza, re-

4. Música de la parada 4: "Anhel", extret de *Els asfòdels*, text del poeta alguerès Rafael Caria musicat per Matilde Salvador: <https://www.youtube.com/watch?v=YhfAoEOJeek>, Musicació feta per Matilde Salvador de "Les hores", de Salvador Espriu: <http://repositori.uji.es/xmlui/handle/10234/194026>

fugia i expressa la memòria col·lectiva, la noció s'estendria a tota unitat significativa, d'ordre material o ideal, de la qual la voluntat dels homes o el treball del temps ha fet un element simbòlic del patrimoni memorial de qualsevol comunitat.

Un lloc de memòria no és qualsevol lloc que es recorda, sinó aquell on la memòria actua. La Casa Matutano, actualment seu del Museu d'Et-nologia, és una casa senyorial del Castelló del segle XVIII, que conté la col·lecció més important sobre oficis i la forma de vida de la ciutat en els segles XIX i XX, però també es tracta d'un edifici icònic, ja que el 21 de desembre de 1932 s'hi van firmar les "bases ortogràfiques unificadores", un document el qual hem convingut a identificar amb la denominació de Normes de Castelló i que constitueixen una proclamació rotunda de catalanitat de la llengua dels valencians.

D'Enric Soler i Godes, un dels firmants, és l'adaptació que va fer Matilde Salvador el 1933 de la cançoneta popular "Com és la lluna", i que va ser l'inici de la trajectòria reeixida de Matilde Salvador en el món de la composició. Sales Boli, un altre dels signants, es troba entre els col·laboradors en l'òpera *La filla del rei barbut* o Pascual Tirado, autor del *Tombatossals*, matriu literària d'aquesta òpera.

Matilde Salvador fou una dona compromesa amb la llengua i amb la cultura pròpies. Per a ella, l'instrument més perfecte que hi ha és la veu i, com a tal, ha d'estar lligada a la llengua. Un compromís, el de la llengua, que trobem en els autors que va musicar, ja siguen castellonencs com Artola o Peris, ja siguen de qualsevol punt del domini lingüístic, com l'alguerés Caria o Josep Sebastià Pons, l'autor d'Illa de Tet i on podem trobar l'origen de *Cinc sardanes vegetals*, obra paradigmàtica del compromís de la nostra autora amb la unitat de la llengua.

Però també va ser una figura compromesa amb la seua condició de dona. "Demasiado fiel a sus orígenes y a sus principios", escriurà Rosa Solbes a *El País* en la seua necrològica. "Me consta que la ciudadana Matilde Salvador permaneció proscrita (o al menos non grata) durante

mucho tiempo”. En repassar la història contemporània sorprén la poca presència de dones en els contorns del valencianisme i el seu paper en el món cultural valencià, especialment durant el segle XX, i on Matilde Salvador és un exemple paradigmàtic.

2.5 Parada 5. Plaça Major⁵

A la plaça Major de Castelló hi ha l'Ajuntament, el Fadri i també els frisos amb escenes del *Tombatossals* esculpits pel borrianenc Traver Calzada. I molt a prop d'allí, la farmàcia de Manuel Segarra Ribés, alma mater de *La filla del Rei Barbut*. En el Ple de l'Ajuntament del 18 de desembre de 2003 s'acordà nomenar Filla Predilecta de la Ciutat Matilde Salvador, la primera dona que ha rebut aquesta distinció. Com la definiria Vicent Pitarch en el IV Cicle de conferències de l'IEC al Nord del País Valencià (25-27 de febrer de 2003) era una “dona universal i profundament nacional, dialogant, culta, oberta i mestra en aplegar veus discordants [...] símbol de l'entesa mútua i de col·laboració profunda entre els territoris de la nació”, com a “pont de mar blava” entre la catalanitat insular i peninsular.

El dia del seu traspàs, el 5 d'octubre de 2007, la corporació municipal va instal·lar-ne la capella ardent a la Sala de Plens de l'Ajuntament. Quan isqué el fèretre a les 12 a la plaça Major, sonà *La Marxa de la Ciutat*. Com referencia Gascó (2007, p. 3), Cronista Oficial de la Ciutat, “Avui que plorem la teua pèrdua ens queda perpètua la teua música, principal testimoni del teu art i en particular els acords de la Marxa de la Ciutat que t'eternitza, per sempre i per a sempre, en la memòria històrica del nostre poble”.

5. Música: Jota de Castelló: <https://tinyurl.com/63nszt9k> Entrevista de Matilde Salvador sobre l'estrena de l'òpera de *Vinatea*: <https://tinyurl.com/7aby3vz3>

2.6 Parada 6. Sala Sant Miquel (carrer Enmig, 17)⁶

El carrer Enmig és el lloc on Matilde Salvador va començar a tindre relació amb la música. De ben menuda, baixava amb sa tia i amb la seua àvia a la fresca en companyia de les veïnes després de sopar; s'asseien a la planta baixa de sa casa, on hi havia els ultramarins El Pilar, en un carrer que aleshores es deia González Chermà.

En aquella mateixa tertúlia de veïnat, es combinava l'audició de grans mestres de la música clàssica amb converses de llauradors, fet que es veu plasmat en el seu estil musical. Fins i tot afirma que va fer servir cançonetes i detalls populars de Castelló que recordava d'aquelles converses en les seues composicions al llarg de tota la vida, perquè per a ella, en les composicions, cal que es note en quina terra estan soterrades les arrels.

Matilde es va casar amb Vicent Asencio el 4 d'octubre de 1943 just on es fa la sisena parada d'aquesta ruta, a l'església de Sant Miquel, que hui és una sala d'exposicions. I just davant es trobava la perfumeria Asencio, de la família del seu marit. El matrimoni es relacionà amb músics de tot arreu. A l'entrada de l'IES Matilde Salvador, centre que ha dut a terme nombroses accions per la memòria de la compositora com ara rutes, revistes, jornades, murals i espais, ara hi ha un piano de sa casa ple de firmes dels músics que hi passaren i hi compartiren música.

3. REFLEXIONS FINALS

L'elaboració d'aquesta ruta ens ha fet plantejar-nos les cinc qüestions següents. En primer lloc, la importància del treball multidisciplinari per

6. Reportatge per l'estrena del "Betlem de la Pigà" (23-12-1980) a Miquel Peris i Segarra: <http://repositori.uji.es/xmlui/handle/10234/25144>; "Nadala del Desert" (*Betlem de la Pigà*): <https://tinyurl.com/mv286tw8>

a la recuperació de la memòria cultural dels valencians i de la visibilització de personatges difícils d'encasellar, com és el cas de Matilde Salvador.

En segon lloc, la necessitat encara urgent de visibilitzar escriptores i activistes culturals valencianes des de la perspectiva del feminisme, com ja estan fent alguns treballs recents com els de Lacueva (2022) o Aguilar et al. (2022). La multidisciplinària Matilde Salvador en seria un exemple paradigmàtic que serveix per desmuntar prejudicis paternalistes envers aquest tipus d'autores, sovint titllades de “filles de” o de “mullers de” des de la ignorància o la mala fe.

En tercer lloc, s'ha volgut subratllar la importància de recuperar el missatge etnològic de Matilde Salvador, que reivindicava la necessitat de crear manifestacions artístiques valencianistes en què se sàpiga on estan clavades les arrels; i nosaltres afegim que, alhora, com ella feia, manifestacions de primer ordre mundial per al seu moment historicocultural. Seguint aquesta línia, sorgeix la reflexió sobre la musicació de poemes i d'altres textos literaris per part de la compositora. En aquest context, la podem considerar com a precursora de la Nova Cançó catalana. Matilde s'hi anticipa amb les seues musicacions literàries i, venint d'un moment (anys 30) en què a la Plana, la música clàssica era *mainstream* (Gil 2007), arriba a un públic generalista.

En quart lloc, hi ha la importància d'experimentar amb les imbricacions entre aplicació didàctica, estudi literari, recuperació de patrimoni i explotació des del turisme cultural, aspectes que s'estan intentant articular per part dels investigadors del projecte RuTIC, o tal com apunten Quinterio i Baleiro (2018).

Finalment, queda per dissenyar una ruta sobre Matilde Salvador per la ciutat de València, ja que en va viure molts anys al carrer Borriana i hi va treballar al conservatori.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Aguilar, A., Bernat, C., Martínez, G., i Bellver, L. (2022). *Venim de lluny. Història del feminisme al País Valencià*. Sembra.
- Gascó, A. (2007). Necrològica de Matilde Salvador. *Plaça Major*, 34, 3.
- Gil, D. (2007). *Abel Mus (1907-1983), una vida dedicada al violín*. Ajuntament de Borriana.
- Gimeno, V. (1930). *Las calles de Castellón*. Imprenta Juan B. Mas.
- Lacueva, M. (2022). *Dones i valencianisme. Pioneres (1900-1939)*, volum I. Riurau Editors.
- Nora, P. (2008). *Les Lieux de mémoire*. Ediciones Trilce.
- Quinteiro, S., i Baleiro, R. (2018). *Key Concepts in Literary and Tourism Studies*. Universidade de Lisboa.
- Solbes, R. (2007). *Matilde Salvador. Converses amb una escriptora apassionada*. Tàndem.
- Solbes, R. (8 d'octubre de 2007). Adiós apasionado. *El País*.
- Westphal, B. (2000). *La Géocritique. Mode d'emploi*. Presses Universitaires de Limoges.

ANNEX 1. FOTOGRAFIES DE LES PARADES DE LA RUTA

ANNEX 2. PROGRAMA I FOTOGRAFIA DEL RECITAL

Matilde Salvador ruta i concert

2008 en el marc del 150è aniversari del Conservatori de Castelló

18.30 h inici de la ruta Matilde Salvador
davant del Teatre Principal

20 h concert Matilde Salvador
al rebedor del Conservatori
Joaquín Fallaró, 1

PROGRAMA DEL CONCERT

Matilde Salvador

divendres 13 de juliol de 2008
8h de l'era
20h, al rebedor del Conservatori
Joaquín Fallaró, 1

"Els oïls" (poema de Joan Puig)
Elic Peña Muñoz, veu
Andrés Giménez Vela, piano

"Dorm" (poema de Bernat Aniol)
Alba Badenas, veu
Sergio Caladas, piano

"Morera me l'emani" (dècim català)
Laura Vilar, veu
Joaquín Hiraldo, guitarra

"Anoïtosa d'almonda" (lèxicom català)
Clotilde Vilach, veu
Luzia Fernandez, guitarra

"La Lira" (poema de Bernat Aniol)
Jordi Gimbeau, veu
Sergio Caladas, piano

Sonatina en La Major
Óscar Egasquer Casan, piano

"Campanes" de la Mare del Rei Barbut
Óscar Campos Mico, piano

GEOGRAFIES LITERÀRIES

*Noves mirades socials
i educatives*

Alexandre Bataller Català
Héctor Hernández Gassó
Julieta Torrents i Sunyol
Editors

**tirant
humanidades**

plural

Copyright * 2024

És rigorosament prohibida, sense l'autorització dels titulars del «copyright», sota les sancions establertes a la llei, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic i la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec públics.

En cas d'errates i actualitzacions, l'Editorial Tirant lo Blanch publicarà la pertinent correcció en la pàgina web www.tirant.com.

Aquesta publicació ha estat possible gràcies a l'ajuda CIAORG/2022/106 de la Conselleria d'Educació, Universitats i Ocupació de la Generalitat Valenciana.

© Alexandre Bataller Català
Héctor Hernández Gassó
Julieta Torrents i Sunyol (eds.)

© TIRANT LO BLANCH
EDITA: TIRANT LO BLANCH
C/ Arts Gràfiques, 14 - 46010 - València
TELEFONS: 96/361 00 48 - 50
FAX: 96/361 41 51
Email: tlb@tirant.com
www.tirant.com
Llibreria virtual: www.tirant.es
ISBN: 978-84-1183-498-8

Pot enviar-nos els seus suggeriments a atencioncliente@tirant.com. També disposa d'un procediment de queixes, d'acord amb el que s'estableix a www.tirant.net/index.php/empresa/politicas-de-empresa.

Responsabilitat Social Corporativa: <http://www.tirant.net/Docs/RSCTirant.pdf>

**Alexandre Bataller Català
Héctor Hernández Gassó
Julieta Torrents i Sunyol**
(Eds.)

Geografies literàries
**Noves mirades socials
i educatives**

tirant humanidades
València, 2024

Por los caminos que llevan al <i>Cantar de Mio Cid</i> (o su posible abordaje didáctico desde las geografías literarias y la LIJ)	219
Raquel Crespo-Vila	
Matilde Salvador. Ruta literària i musical pel centre de Castelló de la Plana més recital	229
Jaume Garcia Llorens	
Aina Monferrer-Palmer	
Valencia as a learning space: literary routes for incoming students	243
Héctor Hernández Gassó	
Eduardo España Palop	
Literary places for preschool children in Trondheim	255
Atle Krogstad	
“La vida és passejar-se per la baixa”: un passeig literari creat per alumnes de català com a llengua estrangera (CLE)	267
Xavier Magrinyà Minguell	
The didactic potential of Robert Seethaler’s <i>The Tobacconist</i> in the development of students’ competences	277
Marijana Mandić / Iris Spajić	
L’avaluació competencial de les rutes literàries en la formació dels futurs mestres	287
Francesc Rodrigo Segura	
Jeroni Méndez Cabrera	
Comprendre i escriure la ciutat des del nomenclàtor	299
Maria del Mar Olivé Ribas	
Joan Marc Ramos Sabaté	

BLOC 3 GEOGRAFIES LITERÀRIES, EDUCACIÓ I TURISME

La literatura com a eina de turisticació. El cas de la ruta pictoricoliterària Mir/Manent al camp de Tarragona	313
Josepa Anglès Soronellas	